

KARAÇAY-MALKAR PANTEONUNDA TABİAT TANRILARI VE RİTÜELLER

Nature Gods and Rituals in Karaçay-Malkar Panteon

Ufuk TAVKUL*

Öz: Kafkasya halklarından biri olan Karaçay-Malkarların kültürlerinde günümüze kadar yaşatılan eski inançların varlığı dikkati çekmektedir. Müslümanlık öncesi dönemlere ait çeşitli tanrılar, tanrıçalar ve kutsal ruhlar Karaçay-Malkar halkının geçmiş dönemlerindeki paganizm ve Hıristiyanlık inançlarının izlerini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Malkar Kültürü, Karaçay-Malkar Panteonu, eski inançlar, tabiat tanrıları

Abstract: Karachay-Balkar who is one of the peoples of the Caucasus has kept alive their old beliefs until today. Various gods, the goddess and holy spirits of the pre-Muslim period shows the impact of paganizm and Christianity belief of the Karachay-Balkar people's old periods.

Key words: Karachay-Balkar Culture, Karachay-Balkar Pantheon, old beliefs, nature gods

Makale Gönderim:
18.05.2016
Kabul Tarihi:
31.05.2016

---

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, tavkul@gmail.com

GİRİŞ

Rusya Federasyonu'nun güneyinde yer alan Kafkasya'nın Orta Kafkaslar adı verilen merkezî kısmında, Kafkas Dağları'nın en sarp ve yüksek zirvelerinin, geçit vermez derin vadilerinin koynunda kökenleri İskitlerden Alanlara, Hunlardan Bulgarlara, Hazarlardan Kıpçaklara ve Kafkasya'nın kökleri beş bin yıl öncesine dayanan eski yerli medeniyetlerine kadar uzanan bir halk yaşar. Bunlar kendilerine TAVLU (Dağlı) adını veren, Kıpçak Türkçesinin bir lehçesini konuşan, Kafkasların kadim halkı Karaçay-Malkarlardır.

Kafkasya'daki beş bin yıllık tarihleri boyunca pek çok kavmin, kültürün ve medeniyetin etkisi altında kalan, etnik yapılarında Kafkasya ve çevresine ait pek çok unsuru barındıran Karaçay-Malkarlar çok zengin bir sosyo-kültürel yapıyı günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Tarih boyunca seyyahlar onları Kara Çerkesler, Dağlı Çerkesler, Alanlar, Basiyanlar, Karaçioliler gibi değişik adlarla haritalarına kaydetmişler, onlar kendilerini Tavlu (Dağlı) adıyla anarlarken Kafkas Dağları üzerinde yaşadıkları vadilere göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çege mliler, Holamlılar, Bızıngılılar, Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere bölünmüşlerdir. Sovyet hâkimiyetinden sonra bu halk Karaçaylılar ve Balkarlar (Malkarlılar) ya da Karaçay-Balkar (Karaçay-Malkar) halkı olarak literatüre girmiştir.

Karaçay-Malkar halkı günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ve Kabardin-Balkar Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamaktadır. Kafkas-Rus savaşları sonucunda 19.yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başlarında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kalan Karaçay-Malkarlar bugün Türkiye ve Suriye'de hayatlarını sürdürmektedirler. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1943-1944 yıllarında Orta Asya ve Sibiryaya sürgüne gönderilen Karaçay-Malkar halkının Kafkasyaya dönmeyen küçük bir kısmı da günümüzde Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşamaktadır.

KARAÇAY-MALKAR'DA ESKİ İNANÇLAR VE TANRILAR

Karaçay-Malkar halkının sosyo-kültürel yapısında önemli bir yer tutan ve halkın davranış normları üzerinde etkisini günümüze kadar devam ettiren eski inançların kökeni iki kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, M.Ö. 7. yüzyılda İskitlerle başlayarak, M.S. 13. yüzyılda Kıpçaklara kadar devam eden, eski Türk 'bozkır kültürü' çevresinde ortaya çıkan şamanist inançlar; ikincisi, M.S. 6. yüzyıldan itibaren Kafkasya halkları üzerinde etkili olan ve zamanla bozularak şamanist unsurların etkisiyle çok tanrılı bir inanç sistemine dönüşen Hıristiyan inançlarıdır. Karaçay-Malkar halkının eski inançları incelendiğinde Orta Asya Türklerine özgü şamanist inanç ve geleneklerle, Hıristiyan inanç ve geleneklerinin bütünleşerek yeni bir inanç sistemi ortaya çıkardığı

görülmektedir. İskitlere kadar uzanan eski şamanist inançları onların etnik kökenlerindeki Türk ve Hint-Avrupa unsurunun önemli payına ışık tutarken, Hıristiyanlık döneminde yeni bir şekil kazanan bu inançların komşu Kafkas halkları ile olan benzerliği, onların etnik kökenlerindeki Kafkas unsurunun önemini ortaya çıkarmakta ve Kafkasya halklarının birbirleri ile akraba etnik gruplar haline geldiklerini belgelemektedir.

Gök Tanrı – Teyri

Karaçay-Malkarlıların en kutsal tanrıları, diğer bütün tanrıların ve göğün hâkimi olan *Teyri* idi. Eski Türklerin *Tengri* adını verdikleri gök tanrısının adı Karaçay-Malkar dilinde ‘Teyri’ biçimine dönüşmüştü. 10. yüzyılda Kafkasya’da bulunan tarihçi Movses Kagankatvatsii, Kafkasya’da Hunların soyundan gelen milletlerin *Tengri-Han* adını verdikleri göklerin tanrısına inandıklarını, onun adıyla yemin ettiklerini, ona kurbanlar sunduklarını kaydetmektedir (Bicilanı 1971:172). Hazarların eski dinlerine ait bilgiler aktaran Ermeni kaynaklarında da, Hazarların *Tengri Han* adını verdikleri bir ilâhlarının bulunduğu anlatılmaktadır (Baştav 1987: 167). *Tengri-Han* adı zamanla Karaçay-Malkar dilinde *Han Teyri* biçimine dönüşmüş ve bu halkın dualarında günümüze kadar gelmiştir. Karaçay-Malkarlıların en kutsal tanrılarının, gök tanrısı ‘Teyri’ olduğunu 19. yüzyıl başlarında Kafkasya’da bulunan J. Klaproth da tespit etmiştir. Klaproth’un belirttiğine göre, henüz İslâmiyetle yeni tanışan Karaçaylılar 1800’lü yılların başında hâlâ Allah’a değil, Teyri adını verdikleri göklerin tanrısına tapıyorlardı (Klaproth 1814: 282). Karaçay-Malkarlılar Teyri’ye şöyle dua eder, ondan yardım dilerlerdi:

*Teyri! Ogurlu Teyri,
Sen-kün tayagından tuvgan,
Sen-cerni-suvnu biyleb turgan,
Ak kozularing mayna, mayna.
Teyri! Han Teyri,
Sen kayada, sen çerekte,
Ak kozularing çegetde,
Alanı sanga kurman eteyim.
Teyri! Carık Teyri,
Ak taşdağı malıbiz,
Kök taşdağı malıbiz,
Barın koyub Teyribizni alırbız.
Teyri! Çomart Teyri,
Köknü iyesi-cangız sen,
Ongdan kir-seni beş atung-kök,
Soldan kir-seni aşhılıgıng köb.*

*Teyri! Kutlu Teyri,
Sen-güneş ışığından doğmuş,
Sen-toprağa suya hükmeden,
Beyaz kuzuların işte, işte.
Teyri! Han Teyri,
Sen kayada, sen ırmakta,
Beyaz kuzuların ormanda,
Onları sana kurban edeyim.
Teyri! Nurlu Teyri,
Beyaz kayadaki malımız,
Boz kayadaki malımız,
Hepsini bırakıp Teyrimizi alırbız.
Teyri! Cömert Teyri,
Göğün sahibi (hâkimi) yalnız sen,
Sağdan gir-senin beş atın-boz,
Soldan gir-senin iyiliğın çok.*

(Hacıyeva 1988: 197)

Eski Türkçede *tengri* kelimesi ‘gökyüzü’ ve ‘tanrı’ anlamlarını ifade ediyordu. Tengri kelimesi bugünkü Türk dillerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre tengere, tangrı, tanrı, tengri, teyri gibi biçimler almıştır. Ancak bunların içinde yalnızca Karaçay-Malkar dilindeki ‘teyri’ kelimesi hem tanrı, hem de gökyüzü anlamına gelmektedir. Karaçay-Malkarlılar şafak sökmeden önce gökyüzünde beliren aydınlığa ‘teyri carık’ (teyri ışığı) adını verirler. Gökkuşağına ise ‘teyri kılıç’ derler.

Yeminlerinde ‘teyri’, ‘teyri adamı’ sözlerini kullanan Karaçay-Malkarlılar beddualarında da ‘teyri ursun’ (teyri vursun-çarpsın) sözünü kullanırlar.

Karaçay-Malkarlıların Tanrı anlamında ‘*Kuday*’ sözünü kullandıkları da anlaşılmaktadır. Beddualarda ‘*Kuday ursun*’ (Kuday çarpsın) sözüne rastlanması, Orta Asya Türk kültür çevresinde yaygın olan *Kuday*’ın Karaçay-Malkar kültüründe de yer aldığını belgelemektedir¹

Doğa Güçlerine Hükmeden Tanrılar

Karaçay-Malkar eski inançlarında her biri özel bir isim taşıyan ve doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan çeşitli tanrı ve tanrıçalar da yer almaktadır.

Göklerin tanrısı *Teyri*, *Kök Teyri* ya da *Han Teyri*’den başka Karaçay-Malkarlılarda *Ot Teyri* (Ateş Tanrısı), *Suv Teyri* (Su Tanrısı), *Cer Teyri* (Toprak Tanrısı) adı verilen tanrılar da vardı.

Bazı tanrıların özel isimleri de vardı. Sözelimi, *Kün Teyri* denilen Güneş Tanrısının adı *Kaynar* veya *Kayınar* idi. *Tengiz Teyri* adı verilen Deniz Tanrısının adı ise *Süymasan* idi. Karaçay Malkarlılar Yaratıcı Tanrıya da *Bokay Teyri* adını verirlerdi (Karaketov 1995: 5).

Kök Anası denilen Gök Tanrıçası Karaçay-Malkarlılar arasında *Çuppahan* veya *Goylusan* adıyla tanınırdı. ‘*Kün Anası*’ denilen Güneş Tanrıçası da *Külsan* adını taşırdı.

Çoppa Karaçay-Malkar’da ziraatçılığın tanrısıydı. Bu tanrının kökeni de M.S. 6. yüzyılda Kafkasya’da hâkimiyet kuran Hun Türklerinin *Çopay* adlı tanrılarına dayanıyordu (Golden 2002: 87). Karaçay-Malkar’da *Çoppa* adını taşıyan bu tanrı Oset kültüründe de *Tsoppa* adıyla bulunuyordu.

1914 yılında G.F. Çursin’in belirttiğine göre her köyde ‘Çoppa’nın taşı’ olduğuna inanılan kutsal bir taş bulunuyordu (Şamanov 1971: 76). Yağmur yağmasını, çocuk sahibi olmayı dileyenler Çoppa’nın taşına gelerek orada kurban keserler, dua ederlerdi. Taşın etrafında kurbanın etinden yapılan yemekleri yiyerek şölen düzenler, eğlenirlerdi. Kesilen kurbanın en değerli kısımları olduğuna inanılan başının yarısı ile kürek kemiği

¹ Malkar bölgesinin Çegem vadisinde yaşayan büyük soylardan biri *Kuday* adını taşımaktadır.

parçalarını Çoppa'nın payı diyerek taşın yanına bırakırlardı. Kurbanın kemiklerini de toprağa gömerlerdi. Çocuk sahibi olmak isteyenler Çoppa'ya şöyle dua ederlerdi:

<i>Çoppa, seni baylığın-tengiz</i>	Çoppa, senin zenginliğin-deniz
<i>Çoppa, biz tilegen a-egiz</i>	Çoppa, bizim istediğimiz ise-ikiz
<i>Çoppa, boluş sen</i>	Çoppa, yardım et sen

Yağmur yağdırmasını isteyenler Çoppa'ya şu sözlerle dua ederlerdi:

<i>Çoppa, Teyri'den sora sen Teyri,</i>	Çoppa, Teyri'den sonra sen Teyri'sin
<i>Çoppa, kızuvluknu kuv kerı,</i>	Çoppa, kuraklığı sür (kovala) geriye
<i>Çoppa, bir kandır cerni,</i>	Çoppa, toprağı bir doyor
<i>Aşlık küyedi ne eteyik</i>	Tahıl yanıyor ne yapalım
<i>Çoppa, cavum keledi sebeley</i>	Çoppa, yağmur geliyor çiseleyerek
<i>Çoppa, aşlık keledi töbeley</i>	Çoppa, tahıl geliyor tepe gibi

Karaçaylılar Mahar Irmağı vadisinde kutsal olduğuna inandıkları bir çam ağacını her çarşamba günü ziyaret edip, çevresinde 60 kere dönerek Çoppa için şunları söylerlerdi:

<i>Çoppa, Çoppa</i>	Çoppa, Çoppa
<i>Teyribiz bersin semiz cıcca</i>	Teyrimiz versin semiz et
<i>Maylı bolsun erinle</i>	Yağlı olsun dudaklar
<i>Çaşlı bolsun kelinle</i>	Erkek çocuklu olsun gelinler
<i>Teyri bersin iğilik</i>	Teyri versin iyilik
<i>Bolsun bizde tirilik</i>	Olsun bizde bereket

(Hacıyeva 1988:199).

Gollu adlı bereket tanrısının şerefine Karaçay-Malkarlılar 22 Mart'ta yaşlı, genç, kadın, erkek, çocuk hepsi toplanıp, tarlaların bereketli olması dileği ile tarlaların kenarında şölen (toy) düzenlerlerdi. Bu şölende bereket tanrısı Gollu'ya dua ederlerdi. Büyük kazanlarda kurbanların etlerini pişirirler, boza, sıra gibi içkiler içerlerdi. Bütün halk toplandığında içlerinden bir lider seçerler ve ona 'töreçi' adını verirlerdi. Töreçi kaval (sıbzı) çalmada usta bir kişi olurdu. Töreçi kavalıyla melodiler çalmaya başladığında bütün halk kol kola girerek bir daire oluşturur ve dans ederlerdi. Yoruluncaya kadar dans ettikten sonra pişen kurbanlıkların etlerini yerlerdi. Bu şölen

sırasında güreş, at yarışı, taş atma gibi yarışmalar da düzenlenirdi (Curtubayev 2007: 402).

Gollu Toy adı verilen Nevruz şöleninde Karaçay-Malkarlılar şöyle bir dua ederlerdi:

*Golluga katışhanla
Arıvlukga tartışhanla
Kişilikde sınaşhanla
Entda bir ogurlu cıl keldi
Kartha çaşha da hurmet berdi
Mamırlıknı künün kördü
Golluga ulla seyirsindi
Gollubuz keldi soluy-soluy
Oyunubuz boldu tolu-tolu
Caşıbız, kızıbız onglu boldu
Cüreklere kivançdan toldu
Aman kılknı kerı koydu
İğilikni beri burdu
Karaçığız tögerekge
Kurt, kumursha da uyangandı
Golluga bek kuvangandı
Bizni bla oyunubuzda cubangandı
Sözü bla söleşmese da
Közü bla körgendi
Arıvlukga akıl bergendi
Endi beri kelgenle
Mında halnı körgenle
Meni sözümü eşitgenle
Ayturıgım ma budu:
Kişilikge es buruguz
Elde oyun-külkü kuruguz
Bilmesegiz, bilgenden soruguz
Duniyanı ne sunasız?
Ol közüvdü har kimge
Caşav ülüşün berüvdü
Birbirin teng etib körüvdü
Colovçunu colda
Onovçunu onovda tanıtadı
Har ne aşılıknı
Amanlıknı da közüv-közüv sınıtadı
Cılathan, kuvandırgan da etedi*

Gollu'ya katılanlar
Güzellikte yarışanlar
Yiğitlikte çekişenler
Yine bir kutlu yıl geldi
Yaşlıya gence de hürmet etti
Rahatlığın gününü gördü
Gollu'ya çok hayran kaldı
Gollumuz geldi dinlene-dinlene
Oyunumuz oldu dolu-dolu
Delikanlımız, kızımız kudretli oldu
Kalpleri sevinçle doldu
Kötü huyları geri bıraktı
İyiliği bu tarafa çevirdi
Baksanıza etrafa
Böcek, karınca da uyanmış
Gollu'ya çok sevinmiş
Bizimle oyunumuzda eğlenmiş
Sözüyle konuşmasa da
Gözüyle görmüş
Güzelliğe akıl vermiş
Şimdi buraya gelenler
Burada vaziyeti görenler
Benim sözümü duyanlar
Söyleyeceğim işte budur:
İnsanlığa önem verin
Köyde eğlence düzenleyin
Bilmiyorsanız, bilenden sorun
Dünyayı ne zannediyorsunuz?
O sırayladır herkese
Hayat payını vermektir
Birbirini eşit görmektir
Yolcuyu yolda
Yöneticiyi verdiği kararda tanıtır
Bütün iyilikleri
Kötülüğü de sırayla yaşatır
Ağlatır da güldürür de

*Caratadı, öltüredi
Sabiylığe kartlık keledi
Duniya ma alay keledi
Har zatnı davlaşsız etedi
Ma körügüz Gollunu-
Sav ming adam kelgendi
Oyunga kuvat bergendi
Biz Golluga cıyılak
Kün da tohtab karaydı*

Yaratır, öldürür
Çocuğa da yaşlılık gelir
Dünya işte böyle gelir
Her şeyi münakaşasız yapar
İşte görün Gollu'yu-
Tam bin kişi gelmiş
Oyuna sevimlilik vermiş
Biz Gollu şöleninde toplansak
Güneş de durup seyrediyor

(Hacıyeva 1988: 185-186)

Cer İyesi adı verilen kutsal ruh ya da tanrının toprağın sahibi-hâkimi olduğuna inanan Karaçay-Malkarlılar kesilen kurbanın kanını 'cer iyesi' için toprağa dökerlerdi. *Cer iyesi*'nin yiyip doyması için, kesilen kurbanın etinden bir parça ile çorbası da yere dökülürdü (Karaçayevtsı 1978:274). Karaçay-Malkar kültüründe toprakların koruyucu ruhu *Ölgenbay* ya da *Ölgenmay* adlarını da taşırdı (Karaketov 1995: 8). *Cer Anası* adı verilen, toprakların koruyucu tanrıçası ise *Elleysan* veya *Elleyhan* adlarını taşırdı (Karaketov 1995: 130).

Altaylılar da yer-su diye saygı gösterdikleri yer'i bir ruhlar topluluğu olarak tasarlar ve bu ad altında on yedi ulu tanrının toplandığına inanırlar. Bunların dağ zirveleri ve ırmakların kaynak havzalarında yaşadıklarına inanılır. Altaylılara göre insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan bu yer-su tanrılarıdır. İnsana benzetilen yer-su ruhlarının genel adı sahip anlamına gelen 'iye' dir. Çünkü bunlar belirli bir dağın, yerin, ırmağın sahibi sayılırlar (Aydın 1994:494).

Üy İyesi adında bir ruhun yaşadığına inanan Karaçay-Malkarlılar ona ayrıca *Tükbaş*, *Amma*, *Çaçlı* gibi isimler de verirlerdi. Evde beşiğinde ölen bir çocuğu 'Üy İyesi'nin öldürdüğüne inanan Karaçay-Malkarlılar, yazın yaylalardaki 'koş' adı verilen evlerine çıkarırken yaz boyunca boş kalacak evlerinde 'Üy İyesi' için yiyecek bırakırlardı. Üy İyesi 'evin sahibi-hâkimi' anlamına gelirdi (Karaçayevtsı 1978:276).

Suv Anası Karaçay-Malkar inanışlarına göre ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçasıydı. Karaçay-Malkarlılar ırmakta ya da gölde boğulan kimsenin cesedini *Suv Anası*'nın sakladığına inanırlardı. Karaçay-Malkarlılar suda boğulan bir kimsenin cesedini bulabilmek için önce su sesi duymadan büyümüş baldıran otunun kamışını ararlardı. O kamıştan yapılan kavalı çalarak, bir ellerine de bir horoz alarak ırmak boyunca boğulan kişinin cesedini ararlardı. Ölünün olduğu yerde horozun öteceğine, kavalın ise sesinin çıkmayacağına inanılırdı. O zaman *Suv Anası* adı verilen tanrıçadan şu sözlerle dilek dilerlerdi:

Suv Anasını suvda bolur catuvu Suv Anasının sudadır mekânı
Ölgen haribni çokdu başka karuvu Ölen zavallının yok başka kuvveti
Kıttay da çakıradı anı canın Horoz da çağırıyor onun canını
Suv Anası, endi anı kalmagandı kanı Suv Anası, artık onun kalmadı kanı
Ber-ber keteyik Ver-ver gidelim

Suv Anası adlı tanrıçanın adı *Mammettir* ya da *Danmnettir* idi. Sudaki cesedi bulmak için ona şöyle seslenirlerdi:

Suv Anası Mammettir Suv Anası Mammettir
Aythanıngı kerti etdir Söylediğini gerçekleştir
Adam batdı suvunga Adam battı suyuna
Kışha tabdır ızına Hemen buldur geriye

(Haciyeva 1988:209).

Karaçaylılar Suv Anası'na *Sülemen* veya *Suylaman* adını da verirlerdi. 1926 yılında bile Karaçaylılar suda boğulan bir kimsenin cesedini eski gelenek ve inançlarına göre kaval çalarak ve Suv Anası'ndan yardım dileyerek aradıkları kaydedilmişti (Hubiylanı 1968:26).

Karaçay-Malkar kültüründe 'Suv Anası' veya 'Köl Anası' denilen, ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçasına *Kemishan* adı da verilirdi (Karaketov 1995: 253).

Şıbıla ve *Eliya* adı verilen tanrılar Karaçay-Malkarluların yıldırım, şimşek ve gök gürültüsü tanrılarıydı. Halk inanışlarına göre *Eliya* Kafkas Dağları'nın en yüksek zirvelerinde yaşardı.

Karaçay-Malkarlular yıldırım tanrısına *Şakkay* veya *Şakka-Eliya* adını da verirlerdi (Karaketov 1995: 83). Gök gürültüsü, fırtına ve rüzgârların hâkimi olan bir başka tanrı da *Küvürhan* veya *Kavarhan* adını taşırdı. Bu tanrının Hazar Türklerinin kültür çevresi ile ilgili olduğu sanılmaktadır. Çünkü Hazar Türklerinde de gök gürültüsü tanrısı *Kavar* adını taşıymaktaydı (Karaketov 1995: 8).

Yıldırım ve gök gürültüsü tanrılarının varlığına Orta Asyalı Türk boylarında da rastlanmaktadır. Altaylılar yıldırım tanrısının varlığına inanırlar. Bu tanrı yerdeki kötü ruhları takip eder, kötü ruhların saklandıkları ağaçlara ateşini gönderir, yıldırım düşer. Yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp, saklanırsa o yere 'yek' adı verilen kötü ruh giremez.

Uranhay, Kırgız ve Kazak kadınları ilkbaharda ilk şimşek çakıp gök gürlediği gün çadır çevresinde süt, ayran, kıymız dolu kapları dolaştırıp saç töreni yaparlar. Başkurt

kadınları ise şimşek çakarken süt, ayran gibi beyaz içkileri örterek saklarlar. Süt ve ayrana yıldırım düşeceğine inanırlar. Ancak Başkurtların eski devirlerde şimşek çakarken süt ve ayranı göğe doğru serptikleri, Müslüman olduktan sonra bu âdeti terk ettikleri bilinmektedir (İnan 1986: 30).

Eski Çin kaynaklarına göre Uygurlar yıldırımın yere düşmesinden hoşlanırlar, gök gürledikçe bağırıp-çağırırlar, göğe doğru ok atarlardı. Bir yıl sonra güz mevsiminde, atların iyi beslendiği sırada yıldırım düşen yere toplanır, bir koyun kesip oraya gömerlerdi. Bu sırada kadın şaman ilahiler okur, atlı erkekler de bu yerin çevresinde birkaç defa dönerlerdi (İnan 1986: 30).

Eski Türk boylarındaki âdetlere benzer uygulamalara Karaçay-Malkarlılar arasında da rastlanırdı. Karaçay-Malkarlılar bahar başında ilk gök gürlediğinde çeşitli şölenler düzenler, bereket tanrılarından dilekler dilerlerdi. Kurban etleri kazanlarda kaynarken, halk kazanların etrafında dönerek bereket tanrısı Çoppa ve yıldırım-şimşek tanrıları Eliya ile Şıbıla'nın şerefine şarkılar söylerlerdi. Onların inançlarına göre bereket de, bolluk da o tanrıların elindeydi.

Baharda gökyüzü kararıp ilk defa gök gürleyip şimşekler çaktığında köydeki kadınlar toplanıp yeni gelinleri ziyaret ederlerdi. Yeni yeşeren otları bir kabın içindeki suya atarlar ve bu suyu gelinlerin üzerine serperlerdi. Gelin de, çocukları da bu yeni yetişen otlar gibi gelişsinler diye dilek dilerlerdi. Gelinler de kadınlara çeşitli hediyeler verirlerdi. Kadınlar bu hediyeleri bir uzun sopaya takıp, iki ucundan iki kadın tutarak diğer evleri dolaşırlardı. İlk şimşek çakıp yağmur yağdığı evlerin avlularında büyük ateşler yakıp çocukları üzerinden atlatırlardı. İlkbaharda gökyüzünde ilk gök kuşağı belirdiğinde '*Teyribiz bersin aş tatuv. Adam da mal da bolmasın bizge açuv*' (Teyrimiz versin aş-lezzet. İnsan da, hayvan da bize acı vermesin) derlerdi (Hacıyeva 1996: 87)..

Karaçaylılar yıldırım çarpmasıyla ölenlerin mezarında ateş yakarlardı (Hacıyeva 1988:196). Yıldırım ve şimşegin Gök Tanrının gücü olduğuna inanan Karaçay-Malkarlılar '*Teyrini kolu - Şıbıla ot*' (Gök Tanrının eli - Yıldırım ateşi) derlerdi. Yıldırım çarpmasıyla ölenlerin öbür dünyada sorgulanmayacaklarına inanırlardı (Karaketov 1995: 107).

Gori veya *Goriy* Karaçay-Malkar inanışlarına göre rüzgâr tanrısıdır. Harman zamanında taneyi kabuğundan ayırmak için rüzgâra karşı harman savuran Karaçaylılar *Gori, Gori* diye bağırarak ondan rüzgâr göndermesini dilerlerdi.²

Karaçay-Malkarlılar harman yerinde tahılın kabuğunu ayırmak için rüzgâra karşı harman savururlarken şu duayı da okurlardı:

² Rüzgâr Tanrısı *Gori* inancının Türkiye'ye göç eden Karaçaylılar arasında yakın zamana kadar korunduğu anlaşılmaktadır. 1980 yılında Konya ilinin Sarayönü ilçesine bağlı Başhüyük adlı Karaçay köyünde Üsüp Tavkul'dan derlediğimiz bilgiler arasında, tarımda makineleşme dönemi başlamadan önceki yıllarda, köy yakınında harman savururlarken '*Gori, Gori, tıyma celnı, iy beri*' (*Gori, Gori, engelleme rüzgârı, gönder bu tarafa*) diye bağırdukları kaydedilmiştir.

*Goriy, Goriy, Goriyim
Kavarhanni tamurisa
Kebekleni aygırısı
Cav cangurnu karasıa
Kanatlarını kayır
Munu kebeginden ayır*

Goriy, Goriy, Goriyim
Fırtına Tanrısının köküsün
Tahıl kabuklarının hâkimisin
Düşman yağmurun rakibisin
Kanatlarını бүк
Bunu kabuğundan ayır

(Karaketov 1995: 96)

Rüzgâr Tanrısı *Gori* (veya *Goriy*) adının kökeni, Karaçay-Malkarlıların güney komşuları olan Gürcülerin dilinden kaynaklanmış görünmektedir. Gürcücede rüzgâr anlamına gelen ‘*karri*’ sözünün, kültürel etkileşim vasıtasıyla Karaçay-Malkar dili ve kültürüne yerleşirken *Gori* biçimini aldığı anlaşılmaktadır.

Karaçay-Malkarlılar *Cel Anası* dedikleri rüzgâr tanrıçasına *Himikki*, onun oğluna da *Gılan* veya *Hullen* adını verirlerdi. Kışın rüzgâr ve fırtınanın çok olduğu günlerde halk toplanıp bir öküz kurban eder ve ‘*Cel Anası*’ ile oğlu *Gılan*’dan fırtınayı durdurmasını isterlerdi. Karaçay-Malkarlılar *Gılan*’a şöyle dua ederlerdi:

*Cel çaşı Gılan!
Boraningi burma
Malıbızın kırma
Kurmanlıkla soyarbız
Ülüşüngü koyarbız*

Rüzgârın oğlu *Gılan*!
Fırtınanı bize çevirme
Hayvanlarımızı mahvetme
Kurbanlar keseriz
Payını bırakırız

(Karaketov 1999: 226)

Karaçay-Malkar inançlarında *Cel İyesi* denilen rüzgârların hâkimine de *Diye* adı verilmekteydi (Karaketov 1999: 227).

Karaçay-Malkarlılar çobanların ve koyunların tanrısına *Aymuş* adını verirlerdi. İnanışa göre *Aymuş* Karaçay’da ‘*Hurla Köl*’ adlı gölün altında yaşamakta ve sürüsünde altın boynuzlu bir koçu bulunmaktadır. Karaçay-Malkarlılar keçilerin tanrısına da *Makkuruş* adını verirlerdi.

Karaçay-Malkar inançlarında koyun çobanlarının tanrısı olduğuna inanılan bir başka tanrı da *Bayçı* veya *Bayça* adını taşımaktaydı.

Erirey eski inanışlara göre Karaçay-Malkarlıların tahıl ve tarlada yetişen mahsullerin tanrısıydı. Bereketi temsil eden *Erirey* ile birlikte, yer tanrısı *Davle* şerefine Karaçay-Malkarlılar bahar başlangıcında *Çoppa*’nın *Taşı* denilen kutsal taşın yanında

Saban toy dedikleri bir şölen düzenlerlerdi. Tarla işlerine başlamadan önce *Erirey* ve *Davle* adlı tanrıları kurbanlar keser, dualar eder, tarla ve mahsullerine bereket vermelerini dilerlerdi. ‘Saban toy’ adlı şölen sırasında Çoppa’nın kutsal taşının etrafında dönerek danseder, şarkılar söylerlerdi.

Baharda, tarlalarda ilk toprak sürüldüğünde, toprağın bereketi artsın diye toprağa genç bir kıızı yatırıp üzerini de toprakla örterlerdi (Karaçayevtsı 1978:275).

Av Hayvanlarının ve Avcıların Tanrıları

Apsatı Karaçay-Malkar eski inançlarına göre avcıların ve av hayvanlarının tanrısıydı. Avcılıkla ilgili âdetlerde dağların, ormanların, vahşi hayvanların ve avcıların tanrısı *Apsatı*’nın özel bir yeri vardı. Önceleri eski halk inanışlarında beyaz bir dağ keçisi olarak tasvir edilen *Apsatı*, sonraki yüzyıllarda Karaçay-Malkarlıların zihninde uzun beyaz sakallı, heybetli ve gösterişli bir yaşlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştı. Avcılar *Apsatı*’nın kızı olduğuna inandıkları *Baydımata* da *Apsatı* kadar değer verirler ve tapınırlardı. Onun bedduasından korkarlardı. *Apsatı* için kurbanlar kesip, dualar ederek avcılar onun cömertliğini kazanmayı umut ederlerdi. Malkar bölgesinin Yukarı Çegem köyünde *Apsatı*’nın taşı denilen kutsal bir taşın yanında avcılar sonbaharda dağ keçisi avına çıkmadan önce kurbanlar kesip, *Apsatı*’nın şerefine şarkılar söyleyip, taşın etrafında dönerek dans ederlerdi. Avcılar av sırasında ne sevindiklerini belli eder, ne de ağızlarından kötü bir söz çıkardı. Av hayvanlarını parmakları ile göstermek *Apsatı*’ya saygısızlık sayılırdı. O yüzden avcılar av sırasında herhangi bir şey gösterecekleri zaman avuçlarını ileri uzatarak gösterirlerdi. Avcılar *Apsatı*’nın kısmetlerini kesmemesi için avın yemedikleri parçalarını ve kemiklerini toprağa gömerlerdi. *Apsatı*’nın vurulan av hayvanlarını tekrar dirilttiğine inandıkları için av hayvanının etlerini yedikten sonra kemiklerini kırmazlardı. Avcıların inançlarına göre *Apsatı* birçok kereler insan kılığına girip avcıların önüne çıkardı. O yüzden avcılar onun gönlünü kazanmak için önlerine çıkan yolculara avlarından pay dağıtırlardı (Şamanlanı 1971: 158).

Avcılar *Apsatı* için şu şarkıyı söylerlerdi:

<i>Maravçudan cazık can bolmaz</i>	Avcıdan daha zavallı kimse
olmaz	
<i>Temir boyunshası boynunda</i>	Demir boyunduruğu
boynunda	
<i>Küygen gircını koynunda</i>	Yanmış ekmeği koynunda
<i>Apsatını bardı sansız sanavsuz malları</i>	<i>Apsatı</i> ’nın vardır sayısız
malları	
<i>Köb malıngdan bizge üliş saylathın</i>	Çok malından bize pay seçtir
<i>Koşubuzda may kazanla kaynathın</i>	Kampımızda yağ kazanları
kaynattır	

<i>Berir kününg savub alğan süt kibik</i>	Vereceğün gün sağıp alınan
süt gibi	
<i>Bermez kününgde aylandırasa it kibik</i>	Vermediğün gün
gezdireyorsun köpek gibi	
<i>Maravçunu kaya ranlada bolur ölümü</i>	Avcının kayalık
uçurumlarda olur ölümü	
<i>Kara camçısı bolur anı kebini</i>	Kara yamçısı olur onun
kefeni	

(Tavkul 1993: 256)

Karaçay-Malkarlıların av tanrısı Apsatı komşu Kafkas halklarının kültürlerinde de benzer ya da farklı isimlerle bulunmaktadır. Av tanrısı Apsatı'ya Osetler *Afsatı*, Gürcü-Svanlar *Absastı*, Abhazlar *Ajvepşe*, Adigeler *Pşimezıtha* adını verirlerdi (Dzidzoev 1992: 49). Apsatı adı verilen av tanrısının kökeni henüz karanlıktır. Eski Uygur Türkçesi döneminde 'av' anlamına gelen 'ab' isim kökünün bulunması, Apsatı adının eski Türkçe'deki 'av' anlamına gelen 'ab' sözüyle bir ilişkisi olduğunu akla getirmektedir. Öte yandan, Herodot MÖ VII. yüzyılda İskitlerin *Api* adlı orman hayvanlarının ve avcılarının tanrıçasına inandıklarından bahseder (Grakov 2008: 171). Dolayısıyla Karaçay-Malkarlıların *Apsatı*, Osetlerin *Afsatı*, Svanların *Absastı* adını verdikleri av tanrısının kökeni İskit kültür ve inançlarına kadar uzanabilir.

Totur ya da *Aştotur* adı verilen tanrı da Karaçay-Malkar inanışlarına göre kurtların, avcılarının ve çobanların tanrısıydı. Çegem vadisinde *Totur*'un taşı ya da *Aştotur*'un taşı denilen yere gelen avcılar ava çıkmadan önce taşın üzerine kurşunlarından birini ve yol azıklarının bir parçasını bırakır ve şöyle dilek dilerlerdi:

<i>Sen Apsatını sakçısısa</i>	Sen Apsatı'nın bekçisisin
<i>Kiyikleni tillerin bilese</i>	Geyiklerin dillerini biliyorsun
<i>Toklugubuznu, açlıgıbzını bilese</i>	Tokluğumuzu, açlığımızı biliyorsun
<i>Gabululanı köbün ber</i>	Dağ keçilerinin çoğunu ver
<i>Apsatıga hapar ber</i>	Apsatı'ya haber ver
<i>Tilegibizni kabul et</i>	Dileğimizi kabul et

(Haciyeva 1988: 203)

Av dönüşünde avcılar bu taşın yanına gelir ve avladıkları hayvanların etlerinden bir parça bırakırlardı. *Aştotur*'un taşı halkın nazarında çok kutsaldı. O taşın yanından geçen atlılar attan inip o taşta saygı gösterirlerdi.

Karaçay-Malkarlılar *Totur ay* dedikleri Mart ayının 22'sinde '*Teyrini eşikleri açıldı*' (Teyri'nin kapıları açıldı) diyerek bayram yaparlar, baharın gelişini kutlardı. Bu âdete komşu Kafkas halklarında rastlanmazdı (Karaçayevtsı 1978:273). *Totur*'un taşı denilen yerde kurbanlar kesip, *Totur*'un şerefine dans edip, şarkılar söylerlerdi. Daha sonra da *tukum tamada* denilen 'soy başkanı' taşa dönüp şöyle dilek dilerdi:

*Başbızda-Kök Teyrisi,
Tübübüzde-Cer Teyrisi,
Ala bizge boluşa
Amanlık etsek-ala bizge uruşa
Tilek tiley kelgenbiz
Kabil etseng süyebiz
Baş urabız Toturğa
Totur boluş halkinga*

Üzerimizde-Gök Tanrısı,
Altımızda-Yer Tanrısı,
Onlar bize yardım eder,
Kötülük yapsak-onlar bizi azarlar
Dilek dilemeye geldik
Kabul etmeni istiyoruz
Baş eğiyoruz *Totur*'a
Totur yardım et halkına

Karaçay-Malkarlılar 'koç katımı' bayramlarında şu duayı söyleyerek *Totur*'un yeni doğacak kuzuları kurtlardan korumasını dilerlerdi:

*Egiz-egiz tölü tuvsun
Segiz-segiz nasıb cavsun
Kozlamagan tişi kalmasın
Calı kaganak almasın
Malla tölü bersinle
Börüle keri ketsinle
Toturubuz saklasın
Teyri bizni coklasın*

İkiz-ikiz nesil doğsun
Sekiz-sekiz kısmet yağsın
Yavrulamayan dişi hayvan kalmasın
Kurt yeni doğmuş kuzu kapmasın
Hayvanlar nesil versin
Kurtlar geri gitsin
Toturumuz korusun
Teyri bizi yoklasın

(Hacıyeva 1988: 187)

Kurt ağızı bağlama duasında da Karaçay-Malkarlılar *Totur*'dan yardım dilerlerdi. Gece ağıldaki koyunlara kurtların saldırmaması için, Karaçay-Malkarlılar önce ellerine bir balta alarak üç kere '*börü avzu baylayık*' (kurt ağızı bağlayalım) derler, sonra baltaya üç kere tükürüp, şu duayı okuduktan sonra baltayı bir ağaç kütüğüne saplarlardı:

*Callısa, kanlısa
Avzung kuruşsun
Tişlerin birbirine kirişsin
Aştotur amin desin*

Kurtsun, düşmansın
Ağzın felç olsun
Dişlerin birbirine kenetlensin
Aştotur amin desin

Apsatı kabul etsin

Apsatı kabul etsin

(Hacıyeva 1988:193).

Karaçay-Malkarlılar, çocukluktan çıkıp delikanlılığa adım atan bir genç ilk defa eline silâh alarak ava çıkacağı zaman onu Totur ile birlikte Umay Biyçe adını verdikleri tanrıçaya emanet ederler ve şu dua ile ava gönderirlerdi:

*Umay Biyçe, Totur
Bashan ayagingi taydırmasınla
Athan ogungu cazdırmasınla
Uvçu colungda saklasınla
Bir atıb, eki öltürgün
Bir colga eki kiyik keltirgin
Kölsüz tengleringi köl etgin
Buvlanı terilerinden koş etgin
Tıbırığı Temirkazak culduzça begisin*

Umay Biyçe, Totur
Bastığım ayağımı kaydırmasınlar
Attığım kurşunu şaşırtmasınlar
Avcı yolunda korusunlar
Bir atıp, iki kere öldür
Bir defada iki geyik getir
Cesaretsiz arkadaşlarına cesaret ver
Erkek geyik derilerinden kamp kur
Ocağımı Demirkazık yıldızı gibi

sağlamlaştırsın

*Teyring bersin Apsatını malından
İgisin, köbüsün*

Teyrin versin Apsatı'nın malından
İyisini, çoğunu

(Hacıyeva 1988: 189)

Avcıları ava uğurlarken söylenen bir duada Totur ile birlikte Bayrım adı verilen bir başka tanrıça adı dikkati çekmektedir:

*Bayrım senden tileyme,
Sav cürütgün balamı
Totur, Totur kayalada aylanuvçu kalamı*

dolaşan kalemi

*Börü tişden, sülevsün tırnakdan bir sakla
tırnağından koru
Uvçu coluna iği közden bir kara*

Bayrım senden diliyorum
Sağ yürüt yavrumu
Totur, Totur kayalarda

Kurt dişinden, vaşak

Avcı yoluna iyi gözle bir bak

(Hacıyeva 1988: 227)

Aile ve Çocukları Koruyan Tanrıçalar

Umay adlı tanrıça Karaçay-Malkar eski inançlarında çocukları koruyan tanrıçaydı. Umay eski Türk mitolojisinde yer alan bir tanrıça adıdır ve Kafkasya'ya Karaçay-Malkarlıların ataları olan eski Türk kavimleri tarafından getirilmiştir. Komşu

Kafkas halklarında Umay adlı bir tanrıçaya rastlanmaması da onun Orta Asya kökenli olduğunu göstermektedir.

Umay adına ilk defa Göktürk yazıtlarında rastlanır. Kültigin yazıtında Bilge Kağan annesini çocukları koruyan dişi tanrı Umay'a benzetmektedir. Tonyukuk yazıtında da Umay'ın Türklere yardım ettiğinden bahsedilmektedir (İnan 1986:36). Eski Türk mitolojisinde Umay yeryüzünde boyut kazanan bir tanrıça idi. Çocukların koruyucu tanrıçası olan Umay ayrıca evcil hayvanları çoğaltır, insanlara bol ürün verirdi (Sagitov 1986:130).

Altay Türkleri de Umay'ın çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi bir tanrı olduğuna inanırlardı (Czaplicka 1918: 31). Umay adlı tanrıçaya Yakut Türklerinde de rastlanmaktadır. Sagay Türkleri ona *Imay* adını verirler (İnan 1986:35). Altaylarda yaşayan Şor Türklerinin *Umai* dedikleri bu tanrıça Teleütlerde *Mai-anası* adını alır (Yıldırım 1992:759). Kırgızlar da Umay adlı tanrıçayı *Umay ene* adıyla kültürlerinde yaşatmaktadırlar. Çocuklarını bir yere gönderen Kırgız kadınları onları 'Umay enege tapşardım' (Umay anaya havale ettim) sözleriyle uğurlarlar (Yıldırım 1992:759).

Tabu veya *Tabıt* Karaçay-Malkar'da evi, aile ocağını koruyan tanrının adıydı. Herodot tarihinde İskitlerin *Tabiti* adını verdikleri 'Ocak Tanrısına' taptıkları yazılıdır (Laypanov-Miziyev 1993: 53). Karaçay-Malkarlıların günümüzde bile adını yaşattıkları *Tabu~Tabıt* adlı ocak tanrıları İskitlerin *Tabiti* adlı ocak tanrısı ile aynıdır.

Bayrım, *Bayram* ya da *Bayrım Biyçe* adlarını taşıyan tanrıçanın da Umay Biyçe gibi çocukları koruyan bir tanrıça olduğu anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar'da *Bayrım* adı verilen tanrıçaya ait pek çok kutsal taş vardı. Komşu Kafkas halklarında da *Bayrım* adlı tanrıçaya inanılırdı. *Bayrım* evlilik, annelik ve kadınların da tanrıçasıydı. Evin ocağındaki sıcaklığı koruyan, eve kismet getiren, bereket veren *Bayrım*'dı. Ona bir saygı ifadesi olarak *Bayrım Biyçe* adı verilirdi. Evlerine kismet, bereket, mutluluk, bolluk getirmesi için Karaçay-Malkarlılar *Bayrım Biyçe*'ye dua eder, kurban keserlerdi. *Bayrım Taş* adı verilen kutsal taşlara çocuğu olmayan kadınlar yanlarında güzel yiyeceklerle birlikte bir kuş tüyü alıp gelerek *Bayrım Biyçe*'ye şöyle dua ederlerdi:

Bayrım sanga kelgenme

Baş urama, tileyme

Bu tük kibik kuv etme

Har tügü sayın manga

Bir sabiy ber, cazıksın

Teyri da tilegimi kabil etsin

Bayrım sana geldim

Baş eğiyorum, diliyorum

Bu tüy gibi kurutma

Her tüyü için bana

Bir çocuk ver, merhamet et

Teyri de dileğimi kabul etsin

Gökteki ayın parlak olduğu gecelerde Karaçay-Malkarlılar *Bayrım* taşına giderek ondan çocuk vermesini dilerlerdi. Kızı olmayanlar yanlarına bir kız çocuğu, oğlu

olmayanlar ise bir erkek çocuğu olarak Bayrım taşının yanına gelir ve dua ederlerdi. Yanlarında et, yumurta, yağ gibi yiyecekler de götürürlerdi. Yolda ‘Nart Mezarları’ denen mezarların çevresinde bir kere döner, sonra bir mezarı kazıp içine pişmiş yumurta, bir kepçe süt, üç adet etli börek (hıçın), darıdan yapılmış ‘kak’ adlı yemekten koyarlardı. Ayrıca gümüş ya da altından yapılmış bir eşya da bırakırlardı. Sonra şu sözleri söylerlerdi:

*Sıylı Bayrım Biyçeden tileybiz
Bayrım teyriden Nartla bla tileybiz*

Kutsal Bayrım Biyçe’den diliyoruz
Bayrım tanrıdan Nartlar ile diliyoruz

Daha sonra Bayrım taşının yanında şu duayı okurlardı:

*Bayrım Biyçe, bay biyçe
Men tileyme senden sabiy
Calinama, calbarama
Kozu kurmanlıkla eteme
Bayrım Biyçe-savgala üleşivçü
Cerge-cavum, erge küç berivçü
Seni teyriliginge iynanibma
Carıt, men iynanganlay turayım
Okla keltirdim tizgin tizgin
Ak taşha saldım alanı
Okla seni-caş meni
Okla seni-caş meni
Çille keltirdim kanat-kanat
Çille seni-kız meni
Çille seni-kız meni*

Bayrım Biyçe, güçlü prenses
Ben diliyorum senden çocuk
Yalvarıyorum, yakarıyorum
Kuzular kurban ediyorum
Bayrım Biyçe-hediyeler paylaştıran
Toprağa yağmur-erkeğe güç veren
Senin tanrılığına inanmışım
Sevindir, ben hep inanayım
Kurşunlar getirdim sıra sıra
Ak taş koydum onları
Oklar senin-oğlan benim
Oklar senin-oğlan benim
İpek getirdim çile-çile
İpek senin-kız benim
İpek senin-kız benim

(Hacıyeva 1988:202).

Kutsal Ağaçlar – Ağaç Kültü

Eski Karaçay-Malkar inançlarında kutsal ağaç motifine de rastlanmaktadır. Ağaç kültü eski Türk boylarının yanı sıra, Kafkas kavimlerinde de oldukça yaygın biçimde görülmektedir.

Altay, Sagay, Şor, Teleüt gibi Orta Asyalı Türk boyları kayın ağacını kutsal sayarlar ve ona taparlardı. Onların inançlarına göre kayın ağacını yeryüzüne büyük tanrı Ülgen ile tanrıça Umay beraber indirmişlerdi. Altaylıların dualarında daima ‘bay kayın’ zikrolunurdu. Beltir ve Sagay Türkleri de gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlardı. Yakutlar karaçam ağacını da kutsal sayarlardı. Çocuğu olmayan

Yakut kadını karaçam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve karşısında dua ederdi. Uygur efsanelerinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Kıpçakların da ağaçtan türedikleri rivayeti anlatılmaktadır (İnan 1986: 65).

Karaçay-Malkarlılar da kutsal olduğuna inandıkları bazı ağaçlara taparlar, onlara adaklar adar, kurbanlar keser, onlardan yardım dilerlerdi.

Karaçaylılar Ullu Karaçay bölgesinde *Cangız Terek* (Yalnız ağaç) adını verdikleri bir çam ağacının kutsal olduğuna inanıyorlar, ona tapıyorlardı. Malkarlılar ise ‘Malkar-Çerek’ vadisinde *Ravbazı* adını verdikleri bir kutsal ağaca inanıyorlardı. Pek çok araştırmacı bu ağacın da bir çam ağacı olduğunu zannetmektedir. Ancak yaşlılar Ravbazı adlı kutsal ağacın armut ağacı olduğunu belirtmektedirler. Yaşlı Malkarlılar 19. yüzyıl sonlarında bile bu ağacın gücüne inanıyorlar ve bunu ‘Allah bile senin yanında olsun, Ravbazı benim yanımda olsun yeter ki’ sözleriyle ifade ediyorlardı. Karaçaylılar da Cangız Terek adlı kutsal ağaca zarar verenin öleceğine inanırlardı. Hurzuk Irmağı’nın sol kıyısında yer alan Cangız Terek’in kutsallığı halkın nazarında o derece yüksekti ki, 1920’li yıllarda bile bu ağaca dokunmanın ya da zarar vermenin çok büyük felâketlere sebep olacağı inancı yaygındı (Şamanları 1987: 24).

Ravbazı ve Cangız Terek adlı kutsal ağaçların yanında Karaçay-Malkarlılar çok çeşitli şöenler düzenlerlerdi. Bazen bütün halk, bazen bir soya mensup kişiler, bazen bir aile, ya da insanlar tek başlarına gelip Ravbazı ve Cangız Terek’e içlerindeki sıkıntılarını anlatıp, yalvarıp onlardan yardım dilerlerdi. Yağmur yağmasını isteyenler, güneşin çıkmasını isteyenler, sevdiğine kavuşmak isteyenler, çocuk sahibi olmak isteyenler bu ağaçların gücüne sığınır onlardan yardım beklerlerdi.

Baharda tarla işlerine başlamadan önce Karaçaylılar Cangız Terek için kurban keser, etrafında dans eder, şarkı söylerlerdi. Sonra ‘tamada’ adı verilen başkan şu sözlerle Cangız Terek’ten yardım dilerdi:

*Biz saban ızga çıgabız
Kalacüknü sındırmayın
Sabanıbnızı sen sürdür
Urlugubuznu sen bitdir*

*Biz tarla sürmeye çıkıyoruz
Karasabanı kırmadan
Tarlamızı sen sürdür
Tohumumuzu sen yeşert*

(Haciyeva 1988: 13).

Karaçaylılar Cangız Terek etrafında güneşe tapınarak onun şerefine de dans ederlerdi. Bu sırada *sandırak* adlı bir şarkıyı söyleyerek dünyaya hayat veren, ısıtan, bitkileri büyüten güneşe şükrederek ona övgüler dizerlerdi (Kagıyları 1973:4). Yılın kurak günlerinde Karaçaylılar şu sözlerle Cangız Terek’ten yağmur yağdırmasını dilerlerdi:

Sabanlanı ordurgan Terek   Tarlaları biçtiren Terek (ağaç)
Cavumlanı cavdurgan Terek   Yağmurları yağdıran Terek
Bütev duniya bolgandı aç   Bütün dünya oldu aç
Cangur eşikni keng aç   Yağmur kapısını geniş aç
Kök çaşnasın, çaşnasın   Şimşekler çaksın
Erlay cavub başlasın   Hemen yağmaya başlasın

(Hacıyeva 1996: 11)

Gökteki en büyük tanrı olan Teyri'den de Karaçay-Malkarlılar şu sözlerle yağmur yağdırmasını dilerlerdi:

Ullu Teyri, Han Teyri   Büyük Teyri, Han Teyri
Bulutlanı iy Teyri   Bulutları gönder Teyri
Cavumlanı cavdur Teyri   Yağmurları yağdır Teyri

(Hacıyeva 1996: 11)

Yağmur Yağdırma Ritüelleri

Karaçay-Malkarlıların yağmur yağdırma törenlerinde komşu Abaza ve Adige halklarıyla benzerlik gösteren bir gelenekleri vardır. Yılın kurak gittiği günlerde yaşlı kadınlar ve çocuklar bir küreğe kadın elbisesi giydirip onu güzelce süslerler. Buna Karaçay-Malkar dilinde *Kürek Biyçe* (Kürek Prenses-Hanım) adı verilir. Aynı gelenek Abaza ve Adigelerde de vardır. Kadın biçiminde süslenen küreğe Abazalar *Dzivara*, Adigeler *Hantsa Guaşe* adını verirler. Bunların da kelime anlamı 'Kürek Prenses'tir.

Kürek Biyçe çocuklar tarafından köyün içinde dolaştırılırdı. Çocuklar evlerin avlularına girip küreği yere vururlar ve şu sözleri söylerlerdi:

Biz küyebiz, ölebiz   Biz yanıyoruz, ölüyoruz
Cavum cavsa süyebiz   Yağmur yağmasını istiyoruz
Kürek Biyçe'den cavum tileybiz   Kürek Biyçe'den yağmur diliyoruz

(Hacıyeva 1996: 10)

Her evden, et, ekmek, yumurta gibi yiyecekler toplarlar, sonra oynaya-güle ırmak kıyısına gelirler ve kürek Biyçe'yi ırmağa atıp, birbirlerinin üzerine su serperlerdi. Buna *suv alışuv* (su değiştirme) derlerdi. Daha sonra bir eşeğe kadın elbisesi giydirip ırmağa sokup üzerine su döküp yıkarlar, eşeği aynaya baktırırlardı. Bu eğlenceli şölen, ziyafet ve oyunlarla sona ererdi.

Uzun süre yağmur yağmayıp, kuraklık olduğunda evlerde yalnızca yetişkin genç kızları bırakıp, bütün halk yüksek bir tepe ya da yamaca çıkardı. Bu sırada hepsi de elbiselerini ters giyerlerdi. Yaşlılar yanlarında yedi adet at kurukafası götürürlerdi. Kadınlar kurbağalara yedi türlü kumaştan elbise dikip giydirebilirlerdi. Erkekler de at kafalarını sopaların ucuna takıp Han Teyri'den yağmur yağdırmasını dilerlerdi. Kadınlar elbise giydirdikleri kurbağaları ellerine alıp, dualar ettikten sonra onları suya atarlardı (Hacıyeva 1996: 10-11) .

TOTEMİZM

Karaçay-Malkarlıların yağmur duasında yedi adet at kafası taşımaları geleneği eski Türk totemizmi ile yakından ilgilidir. Karaçay-Malkarlılar nazar değmesin diye evin kapısına ya da çatısının kenarına at kafası takarlar (Karaçayevtsı 1978:277). Bu geleneğin ve inancın kökenini Hunlara-Bulgarlara kadar götürmek mümkündür.

At kafası Çuvaşlarda kötü gözlerden koruyan bir tılsım olarak kullanılmıştır. İdil Bulgarları'nın kasaba harabelerinde yapılan kazılarda meskenlerin temelinde at kafaları bulunmuştur. Çuvaşlar at kafasını nazardan ve kötü ruhlardan korunmak için bağ ve bostanlarına asarlar (Denisov 1959: 28).

Başkurt inanışlarına göre atlar kötü ruhların büyülerinden etkilenmezler. Bir atın gözü, hiçbir insanın gözünün görmediğini görür. Bundan dolayı at, ev içinde yerleştiği sanılan kötü ruhları kovmak için evin içine getirilirdi. Başkurt Türklerinde at kafasının, efendisini ve onun malını kötü gözden, bilhassa kötülüklerden koruyacağına inanılırdı. At kafasını arı kovanları üzerine, avluya, bahçe çitlerine, kapı üstüne koruyucu olarak asmak âdeti yaygındı (Sagitov 1986:127).

Çeşitli Türk boyları ile birlikte Karaçay-Malkarda'da görülen at kafası ile ilgili inanç eski Türklerin *töz* adını verdikleri totemler ve totemizm ile bağlantılı görülmektedir. Bozkır göçebe kültüründe atın önemi göz önünde tutulursa, at kafasına verilen kutsal anlam ve değer de onunla paralel olduğu anlaşılır.

Eski Türklerin *töz* adını verdikleri şey, hayvan veya insan şeklinde yapılmış putlar ve tapılan heykelciklerdi. Bunlar ağaçtan, taştan, kemikten, madenden hatta çamurdan yapılırdı. Bu heykelcikler o kabilenin, o soyun ya da ailenin, aile ocağının koruyucuları olurlardı (Ögel 1989: 32).

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre M.Ö. 2. yüzyılda Hunların putları vardı ve bunların önünde Gök Tanrı'ya kurban sunarlardı (İnan 1986:2). Daha sonraki Çin kaynakları da Göktürklerin keçeden yaptıkları tanrı tasvirlerinden bahsetmektedir (İnan 1986: 42).

Orta Asya Türk boyları arasında yapılan araştırmalar Altaylıların *tös* ya da *töz*, Yakutların *tangara*, Uranhayların *eren* adını verdikleri put-fetişleri ortaya çıkarmıştır. Bunlar keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan yapılırdı. Bir kısmı çocukların

oynadıkları bebeklere benzerdi. Bazıları da tilki, tavşan gibi hayvan derilerinden ibaretti. Bunlar duvarlara ya da sırıklara asılırdı. Ava ya da önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçı saçılır ve ağızlarına yağ sürülürdü. Araştırmalar bu putların ‘atalar kültü’ ile ilgili olduğunu göstermektedir (İnan 1986: 42).

Eski Karaçay-Malkarlılar da at, köpek, koyun, keçi, şeklinde küçük putlar hazırlar ve onlara *kaç* adını verirlerdi. Bunları evde ocak başına ya da evin ortasında bir yere koyarlardı. Yemekten önce ve yemekten sonra onun önünde eğilip dua eder, dilek dilerlerdi. Bu putlardan en önemlisinin adı *Dever* idi.

Eski Karaçay-Malkar evlerinin tam ortasında yer alan *bagana* adı verilen direğe 4 ya da 8 adet yabandomuzu ayağı takılırdı. Domuzun başı evin giriş kapısının üzerine asılırdı. Domuzun dişi değerli ve saygı gösterilmesi gereken bir nesne olarak görülürdü ve uğur getirmesi için evlerde sandıklarda saklanırdı. Evinde domuz başı bulundurmanın evine fakirlik gelmeyeceğine, hayvanlarının zayıf düşmeyeceğine inanılırdı. Yılın kutsal aylarında, tarlalara çıkıldığında domuz derisinin küçük bir parçası ateşe atılır ve onun kokusu kutlu sayılırdı. Eski Karaçay köylerinden Ogarı Teberdi ve Hurzuk’ta kapısının üzerine domuz başı ve ayakları asılmış evlere çok rastlanırdı (Hacıyeva 1988:207).

İdil Bulgarlarında yeni doğan çocuğa *küçük kölmeği* adı verilen bir gömlek giydirilirdi (Mirşan 1970:7). Küçük kelimesinin anlamı ‘köpek yavrusu’dur. Bu gelenek *itlik kölek* adıyla Karaçay-Malkar’da günümüzde de yaşayan bir Proto-Türk geleneğidir.

Karaçay-Malkar kültüründe doğa üstü güçlerle ve tanrılarla irtibat kurduklarına inanılan *şamanlar* veya *kâhinler* çeşitli adlarla tanınırlardı. Şaman veya kâhin anlamına gelen en yaygın isimlerden ikisi *Kımsa* ve *Hamcav* adlarıydı. 9. yüzyılda Avar Türkleri arasında da şaman anlamında *Kamzav* ve *Kamzavçi* adlarının kullanıldığı kaydedilmektedir (Karaketov 1995: 8).

Karaçay-Malkar inançlarında *Er-Gizav* veya *Gizav* adıyla tanınan bir doğa üstü güç ya da ruhun fal bakılan taşlara hükmettiğine inanılır. Taş falına bakacak olan kâhin veya falcı taşları yere sermeden önce şu duayı okur:

*Töben canım Er-Gizav,
Kuyruk canım da Er-Gizav,
Gizav başı ak taş,
Gizav kaşı kök taş,
Duv-Gizav, Kuv-Gizav,
Saram kaçını sakla Gizav,
Ayrımkanga atla Gizav,
Duv-Gizav, Kuv-Gizav,
Etili Gizav, betli Gizav,
Taşını başını oynat Gizav,
Taşını kaçını bildir Gizav,*

*Aşağı tarafım Er-Gizav,
Kuyruk tarafımda da Er-Gizav,
Gizav’ın başı ak taş,
Gizav’ın kaşı mavi taş,
Duv-Gizav, Kuv-Gizav,
Saram’ın ruhunu koru Gizav,
Adaya atla Gizav,
Duv-Gizav, Kuv-Gizav,
Ağır Gizav, insafı Gizav,
Taşını başını oynat Gizav,
Taşını ruhunu bildir Gizav,*

İgilikge tübet Gizav.

İyiliğe uğrat Gizav.

(Karaketov 1999: 163)

KÖTÜ RUHLAR

Karaçay-Malkar eski inançlarında kötü karakterli bazı ruh ve şeytanların da varlığına inanılırdı. Bunların kökenini de eski Türk inançlarında bulmak mümkündür.

Cek eski Karaçay-Malkar inançlarında yer altında yaşadığına inanılan kötü ruh veya şeytanın adıdır. Eski Uygur Türkçesinde ve Dîvânü Lûgat'it-Türk'te *yek* şeklinde görülen bu kelime *cek* adlı şeytan kavramının eski Türk kültüründe de bulunduğunu göstermektedir. Orta Asya şamanizminde kötü ruhlara *yek* adı verilir. 'Yek Uygurca dinî metinlerde de şeytan anlamına gelir (İnan 1986:41).

Celmavuz Karaçay-Malkar inanışlarında kötü karakterli tabiatüstü varlıklardan biridir. Bir tür ejderha olan 'Celmavuz' eski Uygur metinlerinde *yelimagız*, Kırgızcada ise *celmooz* biçiminde görülmektedir.

Obur Karaçay-Malkar inanışlarında bir tür kötü ruh, hortlak ya da cadının adıdır. İnanışa göre bir evde doğum olduğunda, yeni doğan bebeği Obur alıp kaçırabilir. Bu yüzden yeni doğan çocuğu Obur alıp gitmesin diye genç kızlar bir hafta boyunca bebekle genç annenin yanında sabaha kadar beklerler. Obur adlı kötü ruh Kazan Tatarlarında da *Ubir* adıyla bulunmaktadır (Torma-Hisametdinova 1991:165).

Saruvbek inanişaya göre insan kılığına girebilen bir tür cindir. Kırmızı gözleri ve uzun bir kuyruğu vardır. Efsanelere göre Karaçay'da Morh köyü güzel bir kız şekline giren bir Saruvbek yüzünden mahvolmuş ve uzun yıllar sonra Morh yeniden kurulabilmiştir. Saruvbekler insan kılığında iken göbeklerinin olmamasıyla tanınırlar. Buna benzer bir inaniş Başkurtlar arasında da vardır. Başkurtlar da *bisura* adı verilen cinlerin insanlarla evlendiğine inanırlar. Bunların göbekleri olmadığı için kolayca tanınabilirler (Torma-Hisametdinova 1991:164).

DAĞ KÜLTÜ

Kafkasların en yüksek ve dağlık bölgesinde yaşamakta olan Karaçay-Malkarluların inançlarında dağlar ve 'dağ kültü' de önemli bir yer işgal etmekteydi. Kendilerine *Tavlu* (Dağlı), dillerine de *Tav Til* (Dağ Dili) adını veren Karaçay-Malkarlular için dağlar kutsal mekânlardı. Kafkas Dağları içinde onlar açısından en kutsal sayılan dağ, Kafkasların en yüksek zirvesi Elbruz Dağı idi. Karaçay-Malkarlular Elbruz Dağı'na kendi dillerinde 'Ebedî Dağ - Sonsuz Dağ' anlamına gelen *Mingi Tav* adını verirlerdi.³ 'Mingi' kelimesi eski Türkçedeki 'Bengü~Mengü' kelimesinden

³ Eski Türkçede *ebedî-sonsuz* anlamına gelen *bengü~mengü* kelimelerinden hareketle, Karaçay-Malkar dilinde Elbruz Dağı'nın adı olan *Mingi Tav* sözünü Ebedî Dağ~Sonsuz Dağ olarak açıklayabileceğimiz gibi,

gelmektedir. Karaçaylılar *Mingi Tav* dedikleri dağ tanrısının hâkimiyetinde yaşadıklarına inandıkları için, kendilerine de 'Mingi Tavnu Kulları' (Elbruz Dağı'nın kulları) adını verirdiler.⁴

Yıl boyunca karlar ve buzlarla kaplı Kafkas Dağları'nda yaşadığına inanılan Kar Tanrıçası'na Karaçaylılar *Sarasan* adını verirdiler (Karaketov 1995: 103).

Karaçay-Malkarlıların ayrıca *Dolay*, *İnay*, *Ozay* adlarını verdikleri çeşitli bereket tanrıları da onların kültür ve inançlarında önemli bir yere sahipti.

Karaçay-Malkarlılar dünyayı ve evreni üç kısma ayırırlardı. Bunlardan gökyüzü âlemine '*Şır Kati*', yeryüzüne '*Cer-Suv-Kati*', yer altı âlemine '*Aşhara*' adlarını verirdiler (Karaketov 1995: 14).

SONUÇ

Karaçay-Malkar eski inançlarını bir bütün olarak ele aldığımızda, bu inanç sisteminde eski Türk kültürüne özgü şamanist unsurlar, pagan (çok tanrılı din) âdetleri ve inançları ile birlikte Kafkasya'da bir dönem oldukça etkili olmuş Hıristiyanlığın zayıf izlerine rastlamak mümkündür. Karaçay-Malkarlıların kültürel oluşumlarının bir döneminde Hıristiyanlığın etkisi altında kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak Hıristiyanlık bütün dinî kurumlarıyla halk arasında yayılıp benimsenememiş, aksine halkın eski şamanist ve pagan inançları ile karışarak semavî bir din olma özelliğini kaybetmiş ve şamanist unsurlarla bezenerek çok tanrılı bir din görünümü kazanmıştır. Karaçay-Malkar halkının kültürel yapısında Abhaz, Adige ve Oset gibi komşu yaşadıkları ve etnik açıdan da aralarında akrabalık bulunan diğer Kafkas halklarıyla bir yakınlık ve benzerlik olduğu da gözlemlenmektedir.

KARAÇAY-MALKAR PANTEONU

Albotay yolların ve gezginlerin tanrısı.

Amma Çokku eski Karaçay'da dilek tanrısı.

Amma eski Karaçay'da evi koruyan tanrıça.

Apsati av hayvanlarının ve avcılarının tanrısı.

Aşhara Karaçay mitolojisinde yeraltı dünyası, karanlıklar dünyası.

Aştotur kurtların, avcılarının ve çobanların tanrısı.

Avzay bereket tanrısı.

Aycam- Katın Karaçay mitolojisine göre yeryüzünde yaratılan ilk kadın.

---

bengü-mengü kelimelerinin Kırgızcada aldığı *möngü* (мөңгү) biçiminin anlamından yola çıkarak Karaçay-Malkar dilindeki *Mingi Tav* sözüne değişik bir anlam verebiliriz. Kırgızcada *möngü* kelimesi 'dağ buzulu', 'dağların üzerinde hiç erimeyen ebedî kar' anlamlarını taşımaktadır (Yudahin 1965). Bu durumda Karaçay-Malkar dilindeki *Mingi Tav* adı da 'Ebedî buzlarla kaplı dağ' anlamını kazanmaktadır.

⁴ Yaşlı Karaçaylılardan derlenen bilgiler arasında, Karaçaylıların bir zamanlar Elbruz Dağı'nı kutsal kabul ederek, ona dönerek ibadet ettikleri kaydedilmektedir (Karaketov 1999: 57).

aymuş ayı 13-23 Ağustos arasındaki günler.

Aymuş çobanların tanrısı.

Bayça koyun çobanlarının tanrısı.

Bayçomart Karaçay-Malkar mitolojisinde av tanrısı Apsatı'nın gizli adı.

Bayrım Biyçe kadınları ve çocukları koruyan tanrıça.

Bayrım üy islamiyetten önce Karaçay-Malkar'da dilek dilenen yer.

Bokay yaratıcı tanrı.

Cangız Terek Karaçaylılar'ın kutsal olduğuna inandıkları ve şamanizm döneminde taptıkları çam ağacı.

Cek yer altında yaşadığına inanılan kötü ruh, şeytan.

Cel İyesi rüzgârların hâkimi.

Celmavuz kötü karakterli tabiatüstü varlık, ejderha.

Cer Anası toprakların koruyucu tanrıçası.

Cer İyesi toprakların hakimi kutsal ruh.

Cer Teyri yer tanrısı.

Cocu-Şatay eski Karaçay'da bir tabiat tanrısı.

Çaçlı eski Karaçay'da evi koruyan tanrıça.

Çamparas eski inançlarda rüyalara hükmeden tanrıça.

Çoppa ziraatçılığın tanrısı.

Çoppayır Karaçay mitolojisinde dünyanın bulunduğu orta âlem.

Çuppahan göklerin tanrıçası, gök anası.

Danmettir ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçası.

Davle eski Karaçay-Malkar inanışlarında toprakların tanrısı.

Dever şamanizm döneminde Karaçaylıların taptığı bir put.

Dıday Karaçay-Malkar mitolojisinde bir tanrı adı.

Dimmil tahıl tanrısının adı.

Dırpıl tahıl tanrısının adı.

Diyev rüzgar tanrısının adı.

Dolay bereket tanrısı.

Dolvan-tengiz Karaçay mitolojisinde bütün okyanuslar.

Eliya yıldırım tanrısı.

Elleyhan toprakların tanrıçası.

Elleysan toprakların koruyucu tanrıçası.

Erırey tarlada yetişen mahsullerin tanrısı, bereket tanrısı.

Gamalar av hayvanlarının ve avcılarının tanrısı Apsatı'nın kızı.

Gılan rüzgâr tanrıçasının oğlu.

Gizav fal taşlarına hükmeden ruh.

Gori rüzgâr tanrısı.

Goriy rüzgâr tanrısı.

Goylusan Karaçay mitolojisinde gök tanrıçası.

Han Teyri göklerin tanrısı, en büyük tanrı.

Himikki rüzgâr tanrıçası.

Hudiy eski inançlarda kuyruklu cin.

Hurray bir tanrı adı.

İndırbay av hayvanlarının tanrısı Apsatı'nın oğlu.

İnay bereket tanrısı.

Kavarhan gök gürültüsü, fırtına ve rüzgârların tanrısı.

Kaynar güneş tanrısı.

Kemishan ırmak ve göllerin tanrıçası.

Köl anası Kemishan ~ **Suv anası Kemishan** tanrıçanın diğer adları.

Kök anası Goylusan Karaçay mitolojisinde gök tanrıçası.

Kök Teyri göklerin tanrısı, en büyük tanrı.

Külsan güneş tanrıçası.

Küvürhan gök gürültüsü, fırtına ve rüzgârların tanrısı.

Makkuruş eski inançlarda keçilerin tanrısı.

Mammettir ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçası.

Mıçıpay eski Karaçay'da süt sağılmasını sağlayan tanrı.

Obur kötü ruh, hortlak.

Ovcay bereket tanrısı.

Ozay bereket tanrısı.

Ölgenbay toprakların koruyucu ruhu.

Ravbazı Malkar'da şamanizm döneminde kutsal olduğuna inanılan bir armut ağacı.

Sarasan kış tanrısı, kar tanrıçası.

Saruvbek insan kılığına girebilen bir tür cin.

Suv Anası ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçası.

Suv Teyri suların tanrısı.

Suylaman suların, ırmakların, göllerin tanrıçası.

Süyerdin eski inançlara göre suyun dibinde yaşayan varlıklar, su tanrıları.

Süymasan deniz tanrısı.

Şakkay yıldırım ~ şimşek tanrısı.

Şatay tabiat tanrılarında biri.

Şıbıla yıldırım tanrısı.

Şır katı Karaçay mitolojisinde gökyüzü âlemi.

Şırray Karaçay mitolojisinde cennet.

Tabaltay Karaçay mitolojisinde ebedi dünya, sonsuzluk âlemi.

Tabıt eski Karaçay'da evi koruyan tanrı.

Tabu Karaçay-Malkar eski inanışlarında evi koruyan tanrı.

Tamay Karaçay mitolojisinde cehennem.

Tammızçı kaynak sularının tanrısı.

Teyri tanrı, Karaçay-Malkar eski inanışlarına göre gök tanrısı,

Toray-Kaçı şamanizm döneminde Karaçaylıların nazardan koruduğuna inandıkları bir put.

Totur kurtların, avcılarının ve çobanların tanrısı.

Tugulbay av hayvanları ve avcılarının tanrısı Apsatı'nın oğlu.

Tükbaş evi koruyan tanrıça.

Tüş anası rüyalara hükmeden tanrıça.

Umay Biyçe kadın ve çocukları koruyan tanrıça.

Üy iyesi evi koruyan ruh.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet (1994), '**Şamanizmin Eski Türk Dinî Hayatı İle İlişkisi.**' *XI. Türk Tarih Kongresi:* Ankara, 5-9 Eylül 1990, II : 487-500. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BARTHOLD, V.V. (1970), '**Burial Rites of Turks and Mongols.**' *Central Asiatic Journal*, XIV.
- BAŞTAV, Şerif (1987), '**Atilla ve Hunları.**' *Tarihte Türk Devletleri*, I: 37-53. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- BAVÇULANI, Aubekir (1975), '**Esdegi Cılla.**' *Zamannı Avazı*: 33-57.-Çerkessk.
- BİCİLANI, Hanafiy (1971), '**Karaçaylıları Orta Ömürlede Dinlerini Üsünden.**' *Kanatla*: 169-174.-Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı Karaçay-Çerkes Bölümü.
- BİCİLANI, Hanafiy (1975), '**Ullu Karaçay Orta Ömürlede.**' *Leninni Bayragı* (Çerkessk), 20.5.1975: 4.
- CURTUBAYEV, M. (2007), **Karaçay-Malkar Mifle.**-Nalçik: Elbrus.
- CZAPLICKA, M.A. (1918), **The Turks of Central Asia in History and at the Present Day.**-Oxford.
- DENİSOV, P.V. (1959), **Religioznye Verovoniya Çuvaş.**-Çeboksarı, 1993.
- DZİDZOEV, Valeriy (1992), '**Kuzey Kafkasya Halkları Arasındaki Tarihi İlişkilere Bir Bakış.**' *Kafkasya Gerçeği* (Samsun), 7: 47-50.
- GOLDEN, P.B. (2002), **Türk Halkları Tarihine Giriş.** (Çev:Osman Karatay).-Ankara: KaraM Yayınları.
- GRAKOV, B. N. (2008), **İskitler** (Çev. D. Ahsen Batur) .-İstanbul: Selenge Yayınları.
- HACİYEVA, T.M. (1988), **Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları.**-Nalçik: Elbrus.
- HACİYEVA, T.M. (1996), **Karaçay-Malkar Folklor.**-Nalçik: Elbrus.
- HUBİYLANI, Magomet (1968), **Karaçay-Malkar Sovyet Halk Cırla.**-Çerkessk.
- İNAN, Abdülkadir (1986), **Tarihte ve Bugün Şamanizm.**-Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984), **Türk Millî Kültürü.**-İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KAGIYLANI, Nazifa (1973), '**Sandıraknı Üsünden.**' *Leninni Bayragı* (Çerkessk), 20.12.1973.
- KARAÇAYEVTSI (1978), L.I. Lavrov (Ed.).-Çerkessk.
- KARAKETOV, M. D. (1995), **İz Traditsionnoy Obryadovo-Kultovoy Jizni Karaçayevtsev.**-Moskva: Nauka.

- KARAKETOV, M. D. (1999), **Mif i Funktsionirovanie Religioznogo Kul'ta v Zagavorno-Zaklinatelnom Rituale Karaçayevtsev i Balkartsev.**-Moskva: Staryy Sad.
- KLAPROTH, J. (1814), **Travels in The Caucasus and Georgia.**-London.
- KLAPROTH, J. (1823), **Voyage au Caucase et en Georgie.**-Paris.
- KUBANOV, A.H. (1987), **'K voprosu Ob Etničeskom Sostave Naseleniya Zapadnoy Alanii'.** *Voprosi Arkeologii i Traditsionnoy Etnografi i Karaçayevo-Çerkesi:* 45-57.-Çerkessk.
- LAYPANOV, K.T. ve I.M. Miziyeve (1993), **O Proishojdenii Türkskih Narodov.**-Çerkessk: İzdatelstvo PAO.
- MALKONDUYEV, Hamit (1988), **Drevnyaya Pesennaya Kultura Balkartsev i Karaçayevtsev.**-Nalçik: Elbrus.
- MIZI ULU, İsmayıl (1994), **'Tarih-Halknı Baylığıdır.'** *Mingi Tav* (Nalçık), (4): 23-54.
- MİRŞAN, Kazım (1970), **Proto-Türkçe Yazıtlar.**-Ankara: MMB Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), **Türk Mitolojisi.**-Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SAGİTOV, M. Muhtar (1986), **'Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma.'** *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1982-1983:* 124-132.-Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞAMANLANI, İbrahim (1987), **Koban Başında. Tarih Haparla.**-Çerkessk.
- ŞAMANOVA, İ.M. (1971), **'Zemledelie i Zemledelçeskiy Bit Karaçayevtsev.'** *İz İstorii Selskogo Hozyaystva Karaçayevo-Çerkesii:* 43-95.-Çerkessk.
- TAVKUL, Ufuk (1993), **Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme.**-İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TAVKUL, Ufuk (1994), **'Karaçay-Malkar Geleneklerinde Ölüm.'** *Anayurttan Ata Yurda Türk Dünyası* (Ankara), II (6): 23-27.
- TEKİN, Talat (1988), **Orhon Yazıtları.**-Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TORMA, J. ve F.G. HİSAMETDİNOVA (1991), **'Doğu Başkurtlarında (SSCB) Cinlerle İlgili İnanmalar.'** *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 1991 (2): 163-167.
- YILDIRIM, Hüsamettin. (1992), **'Kırgız Türklerinde Umay Ana İnanışı.'** *Türk Kültürü* (Ankara), XXX (356): 758-763.